

Степаненко А.В.

доктор географічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Омельченко А.А.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Stepanenko Anatolii

Doctor of Geographics, Professor,
Chief Scientist at Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety
Institute of environmental economics and sustainable development
of the National academy of sciences of Ukraine

Omelchenko Alla

Candidate of Economics
Senior Researcher at Department of
Natural-Technogenic and Environmental Safety
Institute of environmental economics and sustainable development
of the National academy of sciences of Ukraine

МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ ЯК ФОРМА СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПРОЦЕСУ УРБАНІЗАЦІЇ

THE URBAN AGGLOMERATIONS AS A FORM OF THE MODERN WORLD PROCESS OF URBANIZATION

Розкрито сутність і значення міських агломерацій в умовах глобалізації економіки, які приходять на зміну місту як точкової форми розселення. Виділено основні ознаки та принципи розвитку міських агломерацій, обґрунтовано чинники їх формування і розвитку, запропоновано критерії виділення міських агломерацій, акцентовано увагу на прийнятті закону про міські агломерації, висвітлено формування й розвиток агломерацій різного типу в Україні. Розкрито вади, що впливають на розвиток міських агломерацій. Обґрунтовано чинники конкурентоспроможності міських агломерацій і агломераційний ефект, який являє собою еколого-економічну і соціальну вигоду. Система інституціональної інфраструктури міських агломерацій відсутня, що є однією з причин, які стримують їх розвиток. Запропоновано напрями інституціонального забезпечення міських агломерацій.

Ключові слова: міська агломерація, інфраструктура, розселення, організація, чинники, безпека, логістика, управління, синергетика, екологічність, довкілля, конкурентоспроможність.

Раскрыты сущность и значение городских агломераций в условиях глобализации экономики, которые приходят на смену городу как точечной формы расселения. Выделены основные признаки и принципы развития городских агломераций, обоснованы факторы их формирования и развития, предложены критерии выделения городских агломераций, акцентировано внимание на принятии закона о городских агломерациях, освещено формирование агломераций разного типа в Украине. Раскрыты недостатки, влияющие на развитие городских агломераций. Обоснованы факторы конкурентоспособности городских агломераций и агломерационный эффект, который представляет собой эколого-экономическую и социальную выгоды. Система институциональной инфраструктуры городских агломераций отсутствует, что является одной из причин, сдерживающих их развитие. Предложены направления институционального обеспечения городских агломераций.

Ключевые слова: городская агломерация, инфраструктура, расселение, организация, факторы, безопасность, логистика, управление, синергетика, экологичность, окружающая среда, конкурентоспособность.

The essence and significance of the urban agglomerations in the conditions of globalization of the economy that replace the city as a point form of resettlement are revealed. It is shown that an autonomous city does not correspond to the modern scale and intensity of the functioning of the economy. There is no clear definition of the urban agglomerations in Ukraine. The main features and the principles of the urban agglomeration development are highlighted. The factors of formation and development of the urban agglomerations are grounded. The criteria for the

allocation of urban agglomerations are proposed, there is a focus on the adoption of the law on urban agglomerations, the formation of the different agglomerations in Ukraine are highlighted. The complexities of the formation and development of agglomerations are highlighted, among which there is a lack of the clear definition of the concept of "agglomeration" and there is no clear criteria for establishing of their boundaries; there is no adequate regulatory and legal framework and a comfortable business environment as well as plans for strategic agglomeration development. The defects affecting the development of urban agglomerations are revealed. The factors of the competitiveness of urban agglomerations are distinguished and the agglomeration effect, which is ecological, economic and social benefits. The creation of self-sufficient territorial communities in accordance with the law on the decentralization of power is shown through the association of communities around the centers of economic development, which are the cities of regional subordination and rayon centers. A complex set of tasks concerning the problems of development of urban agglomerations has been developed. The institutional infrastructure of urban agglomerations is absent, which is one of the reasons that hinders their development. The institutional provision of urban agglomerations should be carried out in the three main directions: development of legislation; development of the institutional environment for the development and implementation of urban agglomeration development; the mechanism for managing of the formation and implementation.

Keywords: urban agglomeration, infrastructure, resettlement, organization, factors, safety, logistics, management, synergetics, environmental friendliness, environment, competitiveness.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українськими науковцями визначено закономірності формування та функціонування міських агломерацій, їхній вплив на регіональний економічний розвиток. Проте існує потреба в подальшому опрацюванні питань розвитку міських агломерацій в організаційному, економічному, екологічному та правовому аспектах. Епоха старого індустріального агломерування відходить у минуле, змінюючись новим – постіндустріальним. В індустріальних регіонах Сходу зачатки нового постіндустріального агломерування поєднуються з традиційним промисловим агломеруванням. Міські агломерації в Україні не мають правового статусу і не виділяються офіційною статистикою.

У нових умовах трансформації економічного укладу децентралізації управління і загострення проблем раціонального використання соціальних та еколого-економічних ресурсів їх відтворення, підвищення рівня логістизації актуалізує потребу пошуку органами місцевого самоврядування нових і вдосконалення наявних підходів до забезпечення стійкого розвитку агломерацій. Стратегічне управління розвитком і функціонуванням агломерацій вимагає посилення їхньої інвестиційної привабливості, раціонального й якісного розподілу ресурсів, поліпшення рівня безпеки.

Реформування системи місцевого самоврядування та розвиток ринкових відносин потребують нових підходів до управління розвитком міських агломерацій, які були б орієнтовані на поточні та майбутні потреби населення, довкілля і бізнесу. Подальших досліджень потребують питання вибору та інструментів реалізації завдань щодо економічних проблем розвитку міських агломерацій, пов'язаних із необхідністю згладжування диспропорцій у розвитку території, подоланням обмеженості територіальних ресурсів, поліпшенням якості навколишнього середовища, реалізацією інфраструктурних проектів та забезпеченням зайнятості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженню питань формування і розвитку агломерацій приділялася зна-

чна увага з боку вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, цим питанням займалися Ю. Білоконь, Д. Богорад, М. Дьомін, О. Топчієв, Н. Нудельман, Ю. Палеха, С. Богачова, А. Аверкіна, Я. Вовчук, В. Осипов, П. Гудзь, Т. Зінченко та ін. Серед зарубіжних учених можна назвати N. Phelps, P. Schott, W. Brock, A. Xerapadeas, G. Elisson, E. Gleaser, F. Francesehi, M. Fujita, R. Hudson та ін.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження формування і функціонування міських агломерацій, які приходять на зміну місту як точкової форми розселення, оцінка рівня їхнього економічного розвитку для розроблення рекомендацій щодо поліпшення кількісних і якісних характеристик розвитку агломераційної економічної системи шляхом ефективного використання виробничих, природних, екологічних, інноваційно-інвестиційних та фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поширення процесів глобалізації і досягнень Четвертої промислової революції, поглиблення міжнародного поділу праці відображаються в нових формах територіальної організації праці й новому типі розселення – міських агломераціях.

Формування агломерацій стає ключовим аргументом розвитку країни та її територій, забезпечує високу якість життя населення, створює комфортне середовище для розвитку бізнесу і підвищує конкурентоспроможність країни як єдиного цілого. Аналіз світового досвіду підтверджує, що міські агломерації приходять на зміну місту як точкової форми розселення. Виробничі, трудові, культурні та науково-освітні зв'язки міських агломерацій забезпечують досить високий рівень розвитку продуктивних сил і сприяють формуванню якісно нових умов розвитку інноваційної економіки, а головне – більш високі темпи накопичення всіх видів капіталу, зосереджених в агломераціях. Навколо найбільших міст стрімко розвиваються цілі системи поселень, утягуючи в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки і культури країни все нові райони. На сучасному етапі в світі помітно посилюються процеси урбанізації, більше половини населення планети живе в агломераціях, створюється понад 80% світового ВВП, і цей

процес у майбутньому буде тільки посилюватися. За даними ООН, у 2050 р. 70% світового населення буде проживати в агломераціях [7, с. 283–284].

Змінюються характер урбанізації та форми розселення, здійснюється вплив на систему природокористування. Так, міста з їхньою потужною соціально-економічною та інженерно-технічною інфраструктурою стали одним із головних чинників деградації довкілля. Вони дають 80% усіх викидів в атмосферу і $\frac{1}{4}$ глобального обсягу забруднень навколишнього середовища. Усі міста світу щорічно виробляють до 3 млрд т твердих відходів. При цьому забруднюючий вплив великих міських агломерацій простежується на відстані 50 км від них. У результаті вони змінюють природне середовище і формують антропогенний ландшафт значних територій. Основними джерелами забруднення міського середовища є автотранспорт та промислові підприємства.

Формування міських агломерацій відображає процес зростання і концентрації продуктивних сил, зосередження багатьох видів діяльності в найбільш ефективних для їхнього розвитку ареалах. Автономне місто не відповідає сучасним масштабам та інтенсивності цього процесу, що вимагає більш широкої територіальної бази.

Перспективи пріоритетного розвитку агломерацій як просторової форми локалізації поселень визначається тим, що, по-перше, агломерація є ядром системи розселення в регіоні, її опорним каркасом; по-друге, саме агломерації виступають драйверами економічного зростання і територій із високим економічним потенціалом, взаємодією між поселеннями, що породжує синергетичний ефект, який впливатиме на забезпечення стійкого розвитку та рівень його логістизації.

В Україні відсутнє чітке визначення міських агломерацій. Так, О.М. Ізаров та І.О. Ізарова визначають міську агломерацію як сукупність кількох адміністративно-територіальних одиниць, що мають сталі зв'язки і можливості спільного ефективного користування системами забезпечення їх належної життєдіяльності, зокрема водо- та енергопостачання, централізованої інфраструктури тощо, а населення яких сконцентроване на відносно невеликій території [5, с. 13]. Науковці волинської школи регіональної економіки вважають, що міська агломерація – це складна просторово-організована логістична система, яка складається з кількох міст, об'єднаних спільними транспортними, промисловими, фінансовими, науковими, рекреаційними, інформаційними зв'язками, а фахівці донецької школи під міською агломерацією розуміють групу близько розташованих міст, селищ та інших населених пунктів із тісними трудовими, культурно-побутовими, виробничими зв'язками, тобто розширюють ареал агломерації поза межі виключно міських поселень [2].

Оксфордський словник виділяє характерну ознаку агломерації як концентрацію економічної активності в суміжних галузях на географічній території, викликану, зокрема, особливостями зовнішньої економічної політики, тобто кількістю й якістю кваліфікованої робочої сили, зростаючим ефектом масштабу, кумулятивним впливом, особливостями системи планування на місцевому рівні, а також випадковими чинниками [1].

У Директиві Ради ЄС «Про якість атмосферного повітря та заходи з його очищення» від 20.05.2008 № 2008/50/ЄС у п.17 ст. 2 зазначено: агломерація – це зона, яка є конурбацією (групою агломерацій і пов'язаних між собою самостійних міст, що утворюють єдність завдяки інтенсивним економічним і культурно-побутовим зв'язкам між ними, спільними великими інженерними спорудами тощо) із концентрацією населення понад 250 тис мешканців, або зона з відповідною кількістю населення на квадратний кілометр, якщо кількість населення становить 250 тис мешканців чи менше [3].

Серед основних ознак міських агломерацій виділяють: територіальну єдність поселень, групове розселення; об'єднання виробничими, соціальними, трудовими і культурно-побутовими зв'язками, об'єктами інфраструктури, спільним використанням міжселених територій та ресурсів; високий рівень інтеграції міських функцій; густоту транспортно-комунікаційної мережі і наявність транспортних коридорів; функціональну цілісність, зумовлену розвинутими міжпоселенськими зв'язками інтегративного характеру; цілісність ринку праці, нерухомості, землі; концентрацію виробництва і трудових ресурсів [5, с. 11].

Успішному розвитку міських агломерацій сприятимуть наступні чинники: організація простору, глобалізація, глокалізація, сталий розвиток, диверсифікація, інтеграція екологічного й економічного розвитку, інформатизація простору.

Організація простору набуває першочергового значення у формуванні і розвитку міських агломерацій та територіальних громад. У Європейському Союзі раціональна організація простору засобами активної регіональної політики навколо крупних регіональних центрів та їхніх агломерацій розглядається як ключовий чинник економічного зростання та підвищення глобальної конкурентоспроможності. Зasadничими у міській політиці ЄС стали положення Лейпцизьких принципів (1994 р.): розвиток збалансованої і поліцентричної міської системи та нових відносин між містами й сільською місцевістю; забезпечення рівності в доступності інфраструктури і знань; збалансований розвиток, розумне управління та захист природи й культурної спадщини. Передбачається, що замість традиційного посилення взаємодії центру-периферії засобами розвитку інфраструктури поліцентрична модель повинна призвести до таких результатів: створення на просторі ЄС кількох центрів глобальної інтеграції; посилення збалансованості системи регіонів-метрополій та міських транскордонних кластерів; створення інтегрованих моделей розвитку міст та прилеглих сільських територій; посиленого розвитку співпраці за мережевим принципом у низці сфер (освіті й науці, культурі, місцевому транспорті, інтеграції нових мігрантів) тощо.

Глобалізація. За визначенням Світового банку, глобалізація – це процес нарощування зв'язків, посилення взаємозалежності світових ринків та бізнесу мобільності товарів, послуг, трудових ресурсів, технологій, інформації, капіталу у світі. Процес глобалізації – складний і суперечливий. З одного боку, він полегшує господарську взаємодію між державами, створює умови для доступу країн до передових до-

сягнень людства, стимулює світовий прогрес. З іншого боку, призводить до негативних наслідків: закріплення периферійної моделі економіки, втрати своїх ресурсів країнами, які не входять у «золотий мільярд», зниження рівня життя та ін. Але глобалізація сприяє перетворенню світового простору в єдину зону, де без перешкод переміщуються капітал, товари та послуги, а кожна країна, яка хоче мати конкурентоспроможну економіку, повинна інтегруватися у глобальний економічний простір, активно встановлювати економічні відносини з різними його суб'єктами. Тому ігнорування глобалізації зробить агломерацію жертвою цього процесу замість того, щоб отримати вигоди.

Глокалізація (англ. *glocalization*) – це процес економічного, соціального і культурного розвитку, який характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій на тлі глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей, відбувається їх збереження і посилення. Замість злиття та уніфікації виникають і набирають силу явища іншої спрямованості: сепаратизм, загострення інтересу до локальних відмінностей, зростання інтересу до традицій глибокої давнини і відродження діалектів. Всезагальна універсалізація життєвих стандартів тільки шкодить динаміці ринку.

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Для агломерацій сталий розвиток означає важливість сталого функціонування екологічної інфраструктури, фінансову стабільність середовища проживання, стабільність місцевих культурних традицій, звичаїв, умінь та навичок.

Диверсифікація (новолат. *diversification* – зміна, різноманітність; від лат. *diversus* – різний, *facere* – робити) – це стратегія, яка передбачає пошук нових ринків збуту і розширення бізнесу, а також володіння найрізноманітнішими фінансовими активами, кожен з яких має різний рівень ризику, для зниження загального ступеня ризику портфеля у цілому. Концепт диверсифікації для економічних систем має такі аспекти: 1) населення (особливо в міських агломераціях) стає дедалі більше диверсифікованим за рівнем освіти, спеціалізацією, професією, світоглядом, релігією, культурою, традиціями тощо, що забезпечує потенціал до диверсифікації власної економічної системи, але призводить до появи певних проблем управління містом; 2) успішний і безпечний розвиток економіки агломерації повинен бути диверсифікованим для захисту від потенційної втрати економічної ніші через зміну екзогенних і ендемогенних чинників.

Інтеграція екологічного й економічного розвитку стає загальносвітовою проблемою і розглядається як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Основними напрямками екологізації економічного розвитку і поліпшення екологічного середовища проживання в міських агломераціях людини є: екологізація виробництва, екологія людини, екологічний бізнес, екологія навколишнього природного середовища, стратегічна екологічна оцінка.

Інформатизація (informatisation) – сукупність взаємопов'язаних організаційних, політичних, соці-

ально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем. Це процес широкомасштабного використання ІТ у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства для підвищення ефективності використання інформації та знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави й створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства. Загалом ситуація в Україні щодо інформатизації національної економіки становить 2–2,5% порівняно з рівнем інформатизації розвинутих країн Заходу. Україна має стимулювати одночасно з розробленням та вдосконаленням законодавчої бази розвиток існуючих і створення нових спеціалізованих мережевих структур і технологій, побудованих на основі міжнародних стандартів, а також організувати розгортання широкої суспільно-політичної підтримки процесу переходу країни до інформаційного суспільства.

Агломерація в Україні не є адміністративною одиницею. Але в західних країнах, наприклад у США, утворюються уряди агломерацій (лат. *metro government* – столичний уряд). У Швейцарії Федеральне статистичне управління чітко встановило критерії виділення агломерацій.

Формування і розвиток агломерацій спричиняється групами чинників, серед яких слід виділити економічні, екологічні та соціальні (табл. 1).

Розвиток агломерацій у будь-якому секторі регіональної економіки визначається передусім економічними чинниками: перевагами територіальної концентрації, тобто ефектом масштабу, зменшенням вартості інновацій, спеціалізованим ринком праці, можливостями вертикальної та горизонтальної інтеграції, сприятливим інституційним середовищем, розвинутою виробничою й соціальною інфраструктурою. До ринкових чинників слід віднести переваги територіальної концентрації, які включають зменшення вартості інновацій, спеціалізований ринок праці й більш високу її продуктивність, постійні джерела постачання матеріальних ресурсів та можливості вертикальної й горизонтальної інтеграції. Їхній вплив посилюється низкою зовнішніх ефектів, серед яких – формування сприятливого інституційного середовища, розвинута виробнича інфраструктура.

Територіально агломерації в Україні розміщені нерівномірно. Найбільша їх кількість розташована на Сході України, де рівень урбанізації найвищий. Особливістю формування агломераційних утворень у промисловості України є те, що вони створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії Радянського Союзу. Після розпаду СРСР Україна зустрілася з крупними агломераціями з надлишковими потужностями та застарілими технологіями й відсутністю повноцінних ринків збуту продукції. Інституційні перетворення останнього десятиліття мало чого змінили у змісті економічних відносин, посиливши спеціалізацію, що робить агломерації вразливими до коливань торговельної кон'юнктури.

Чинники формування і розвитку міських агломерацій

Чинники формування і розвитку міських агломерацій		
Економічні	Екологічні	Соціальні
<p>Зосередження економічної активності через високу концентрацію, спеціалізацію та диверсифікацію виробництва. Обмеження надмірної концентрації промисловості у містах. Створення умов для концентрації інфраструктури, телекомунікацій та спеціалізованих послуг. Інституціональна ефективність, яка визначає ступінь автономності та ефективності державних інституцій під час прийняття рішень. Можливості встановлення тісних зв'язків із наукою та учбовими центрами, реалізації крупних інфраструктурних проєктів. Широкий вибір фінансових послуг і більша доступність до інвестиційних ресурсів. Упровадження логістики як теорії і практики управління матеріальними, інвестиційними і людськими потоками на основі їх організації. Створення ефективного конкурентного середовища та нарощування бізнесу. Широкі можливості для маркетингу територій. На території великих міських агломерацій відкриваються штаб-квартири глобальних і регіональних корпорацій. Створюються умови для переходу економіки на модель інноваційного розвитку і кластеризації виробництва. Забезпечення комплексного підходу до агломерацій як єдиної територіальної соціально-економічної системи, що базується на взаємопов'язаному і збалансованому розвитку соціальних, екологічних і економічних сфер.</p>	<p>Збереження навколишнього природного середовища. Рациональне використання природних ресурсів та їх відтворення. Упровадження ресурсозберігаючих технологій. Формування фінансово-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки в контексті європейського співробітництва та процесів децентралізації управління. Розвиток екологічної інфраструктури. Удосконалення інституційного середовища гарантування екологічної безпеки за умов трансформації соціально-економічного простору України та її регіонів. Забезпечення екологічної і природно-техногенної безпеки в системі пріоритетів сталого розвитку. Очищення стічних вод у містах та агломерації за допомогою спеціальних споруд. Забезпечення якості повітря в умовах міських агломерацій згідно з рекомендаціями ВООЗ щодо якості повітря.</p>	<p>Спільне використання об'єктів життєдіяльності та інфраструктури. Надання можливостей жителям різних зон агломерації доступу до трудових, освітніх, медичних, торгових, культурних центрів, більш широкого вибору місця роботи. Зростання добробуту населення. Концентрація кваліфікованих кадрів, можливість прискореного нарощування людського капіталу. Підвищення рівня й якості систем забезпечення життєдіяльності населення. Збереження і підвищення рівня трудового потенціалу. Створення сприятливих умов для розселення. Забезпечення здорових медико-гігієнічних умов життя і праці населення. Підвищення якості фізичного й людського потенціалу, оскільки рівень кваліфікації персоналу вище, ніж у середньому по державі. Формування більш сприятливої демографічної структури населення. Розбудова інфраструктури соціальної сфери та забезпечення нової якості життя населення. Забезпечення інклюзивного розвитку міст, який дає змогу відчутти його результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери його життя.</p>

У науковій літературі запропоновано різні критерії виділення міських агломерацій: щільність міського населення і безперервність забудови; наявність великого міста-центру, як правило, з населенням не менше 100 тис осіб; інтенсивність і дальність трудових та культурно-побутових поїздок; питома вага несільськогосподарських працівників; частка працюючих поза місцем проживання; кількість міських поселень-супутників та інтенсивність їхніх зв'язків із містом-центром; виробничі зв'язки; зв'язки за соціально-побутовою і технічною інфраструктурою (єдині інженерні системи водопостачання, енергозбереження, каналізації, транспорту і т. д.) [8]. У низці випадків як критерій приймають комбінацію ознак, в інших – орієнтуються на одну з них (наприклад, виділяють межі агломерацій по 1,5–2-годинних ізохронах транспортної доступності).

До критеріїв об'єднання в агломерацію належать: масові трудові, навчальні, побутові, культурні і рекреаційні поїздки (маятникові міграції); 1,5-годинна доступність транспортними коридорами (залізницями, автодорогами і річками; наявність регулярних приміських електропоїздів, автобусів); знаходження підлеглих поселень у межах своїх адміністративних регіонів, окрім тих, що близько розташовані; спільність аеропорту, залізничного вокзал-терміналу; щільне розселення по транспортних коридорах.

У проєкті закону України «Про міські агломерації» [8] визначено, що формування міської агломерації здійснюється з дотриманням таких умов:

1) мінімальна кількість суб'єктів формування міської агломерації, крім центру агломерації, повинна бути не менше трьох територіальних громад;

2) загальна кількість населення територіальних громад, що беруть участь у формуванні міської агломерації, не може бути меншою, ніж 100 тис осіб;

3) міська агломерація повинна бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим або однієї області;

4) територія міської агломерації має бути нерозривною, межі міської агломерації визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що сформували міську агломерацію.

У приведеному переліку показників формування міської агломерації не вказано такі індикатори, як відстані між містами і транспортна доступність між населеними пунктами, диверсифікація економічної, соціальної та культурної життєдіяльності міст, рівень інтенсивності взаємозв'язків між населеними пунктами, ступінь їх кооперації за виробничими процесами, обслуговуванням та комунікаціями та ін.

Прийняття закону про міські агломерації дасть змогу залучити потенціал і можливості великих міст для підвищення конкурентоспроможності та зростання економіки відповідних регіонів і держави у цілому.

Формування міської агломерації не призводить до припинення повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктів міської агломерації чи до зміни статусу населених пунктів. Найменування міської агломерації, як правило, є похідним від найменування центру агломерації і може включати й назву другого населеного пункту, якщо до складу міської агломерації увійшло декілька міст, різниця у кількості населення яких становить не більше 25% [2].

В Україні відбувається формування агломерацій різного типу: моноцентричні на основі великих міст (Києва, Харкова, Одеси) та поліцентричні (у Донецькій і Луганській областях). Різними є їхні форми (радіально-кільцеві, лінійні, вузлові тощо), що певною мірою зумовлюється природними умовами. Це особливо чітко проявилось у приморських, прирічкових, передгірських районах та регіонах із корисними копалинами. При цьому всі регіональні центри країни мають тією чи іншою мірою сформовані міські агломерації.

Зростання агломерацій у деяких регіонах зумовило їх наближення, зрощення та формування конурбацій. За результатами моделювання можна виділити перспективне формування таких конурбацій: Донецько-Луганської (нині налічує 12 агломерацій), Придніпровської (Дніпропетровсько-Запорізька, Нікополь-Марганецька, а згодом Криворізька агломерації), Прикарпатської, Луцько-Волинської, Херсонсько-Миколаївської, Кримської (південне та західне узбережжя). Подальше зростання отримують також моноцентричні агломерації, сформовані навколо великих міст: Києва, Харкова, Одеси, Львова та інших обласних центрів [6].

На території України науковці виділяють 49 агломерацій із різною чисельністю населення і розмірами території. У них проживає близько 71% населення України (без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим і м. Севастополя), і вони займають 37% території України. За чисельністю населення можна виділити сім великих агломерацій, у кожній з яких нараховується понад

мільйон населення; 13 середніх агломерацій, де чисельність населення становить від 500 тис до 1 млн; 13 слабозрозвинутих агломерацій із чисельністю населення від 300 тис до 500 тис жителів і 16 зародкових агломерацій із чисельністю населення від 100 тис до 300 тис.

Незважаючи на всі позитивні наслідки від створення агломерацій для економічного розвитку країни, їх формування в Україні пов'язане з низкою складнощів. Так, в українському законодавстві відсутні чітке визначення поняття «агломерація» та чіткі критерії встановлення меж агломерацій. У результаті відбувається стихійне розростання територій міських агломерацій. Відсутність узгодженого механізму виділення земельних ділянок перешкоджає подальшому промисловому розвитку агломерації, будівництву транспортних магістралей та розвитку інших об'єктів інфраструктури. Через відсутність налагодженої системи регулювання соціально-економічного розвитку агломерацій відбувається неузгодженість планування розвитку міста і приміської зони. Вирішення цих проблем вимагає створення адекватної нормативно-правової бази для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку агломерацій; доцільне законодавче закріплення поняття «міська агломерація» та принципів її створення і функціонування. Необхідне також створення планів стратегічного розвитку агломерацій і затвердження їх на рівні обласних, міських і районних рад та територіальних громад. Низка агломерацій України вже сформувала та затвердила плани стратегічного розвитку, зокрема Центрально-Волинська, Одеська та ін. [5].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що агломеративним утворенням можуть бути притаманні певні вади, що істотно впливають на ефективність їхньої діяльності: агломерації часто являють собою великі й стійкі ареали безробіття; у них спостерігається значний рівень соціально-економічної нерівності; мешканці агломерацій часто обмежені в доступі до інфраструктури і послуг, мають місце значні витрати, пов'язані з перенаселеністю та перевантаженням транспортних систем (забруднення повітря й води, високий рівень шуму та деградації територій); спостерігається низька якість інфраструктури, особливо екологічної, що викликано значною вартістю її обслуговування [2].

Серед перешкод, що стримують розвиток міських агломерацій, виділяють: відсутність єдиної стратегії розвитку територій та координації органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць агломерації; недостатність вичерпної статистичної інформації про процеси всередині агломерації; недостатнє законодавче тлумачення поняття «агломерація».

Конкурентоспроможність міських агломерацій, згідно з дослідженнями The Economist Intelligence Unit, визначають такі чинники:

- економічний розвиток, найбільш вагомий;
- рівень розвитку інфраструктури, яка забезпечує якість і рівень життєзабезпечення населення;
- фінансова зрілість, яка забезпечує підприємницький сектор необхідними кредитно-фінансовими інструментами;

– інституційна ефективність, яка дає змогу визначити ступінь автономності та ефективності державних інституцій агломерації під час ухвалення рішень, що має велике значення для розвитку агломерації та регіону в цілому;

– соціальні та культурні чинники, які впливають на якість життя на території агломерації;

– людський капітал, від якого залежить рівень забезпечення людськими ресурсами;

– небезпеки навколишнього середовища, що визначають рівень природно-техногенної та екологічної безпеки;

– міжнародна привабливість, яка характеризує готовність міжнародних компаній відкривати штаб-квартири або філії на території агломерації, наявність всесвітньо відомих освітніх і наукових закладів, що створює великий потенціал для формування висококваліфікованої робочої сили та підвищення міжнародної конкурентоспроможності агломерації [7].

Міські агломерації є раціональною формою територіальної організації господарства, й ефективно їх формування може мати значний вплив на відтворювальні процеси в регіоні, оскільки це процес реалізації потенціалу великих міст, розширення можливостей їхнього розвитку, більш повного використання простору всього агломераційного ареалу: його ресурсів, географічного положення, інфраструктури. Функціонування агломерацій дає значну вигоду, або так званий агломераційний (синергетичний) ефект, який являє собою економічну і соціальну вигоду від територіальної концентрації виробництв та інших економічних об'єктів. На державному рівні агломерації виконують роль «вузла» міжрегіональної взаємодії і зовнішніх контактів зі світовим господарством, сприяють інтеграції функцій.

Для успішного розвитку агломерацій повинне бути створене максимально комфортне конкретне бізнес-середовище, яке забезпечує високу ефективність інвестування і різноманітні прояви синергетичних ефектів агломерацій.

Агломераційний розвиток можна розглядати як важливий елемент комплексного розвитку територій, від якого виграватимуть і місто (винесення частини виробництва за межі міста, розбудова та модернізація транспортної та комунально-господарської й екологічної інфраструктури, розвиток рекреаційних центрів, наукоградів, підвищення якості людського капіталу, зростання рівня спеціалізації й диверсифікації виробництва і т. д.), і периферії (більш високий рівень інженерно-технічного, соціально-культурного й екологічного обслуговування та якості життя населення, розвиток високопродуктивного агропромислового виробництва). Однак формування та розвиток міських агломерацій в Україні відбуваються за відсутності важелів державного впливу, що значно знижує агломераційний ефект, призводить до нерационального використання ресурсного потенціалу і поглиблює нерівність регіонального розвитку.

Потужному розвитку міських агломерацій, що є властивим для провідних країн Європи, сприятиме створення самодостатніх територіальних громад згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який регулює

відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. Закон передбачає, що держава здійснюватиме фінансову підтримку об'єднаних громад шляхом надання їм коштів на формування спільної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади.

Закон про децентралізацію влади передбачає передачу на місця ресурсів та повноважень, щоб мешканці громад могли самостійно вирішувати свою долю. Однак неспроможні громади, тобто такі, яким не вдається, навіть з урахуванням державних субвенцій, утримувати себе, не відчують ефекту від збільшення ресурсів та повноважень. Рішення одне – потрібно об'єднуватися зі спроможними громадами навколо центрів економічного розвитку. Такими центрами, відповідно до методики формування спроможних громад, є міста, насамперед міста обласного значення та районні центри. Співпраця міст та довколишніх сіл є не тільки природною, а й історично зумовленою. Міста від початку свого існування притягували до себе населення з довколишніх містечок та сіл. Із давніх давен передмістя живили міста робочою силою, продуктами та одягом. Міста розросталися, поглинаючи передмістя, і вплітали назви сіл у міську топоніміку.

Для міст важливо забезпечувати свій розвиток через розширення території. Натомість міста можуть створити у селах якісну інфраструктуру, сприяти інвестиціям у сільську інфраструктуру, суттєво підвищувати якість послуг. Міста вже зараз тісно пов'язані із селами. Майже всі працездатні жителі 20-кілометрової зони довкола мегаполісів працюють у великих містах, лікуються там, навчають дітей. Довколишні села часто перетворюються на своєрідні спальні райони. Реформа децентралізації влади дає можливість узаконити ці відносини. Об'єднання довкола міст обласного значення активізує процес міського розвитку, відкриє можливості для збалансування інтересів цих міст як центрів зростання та сільських територій навколо цих міст, котрі зацікавлені у поліпшенні якості життя своїх жителів.

Оскільки добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської, так і міської місцевості, виділення такої агломерації в окрему адміністративно-територіальну одиницю не передбачається. Однак у світлі проголошеного процесу децентралізації влади та інших реформ, які відбуваються в Україні, напевне, було б доцільно прийняти закон про агломерації.

Для ефективного розвитку українських агломерацій необхідно використовувати сучасні методи управління територіями та вирішити низку першочергових завдань. Існує нагальна потреба в подальшому розробленні нормативно-правового забезпечення регулювання економічної взаємодії між територіальними громадами, особливо під час реалізації цінних інвестиційних проектів розвитку виробничої та соціальної інфраструктури з використанням механізмів державно-приватного партнерства. Крім того, доцільним є уточнення та вдосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення використання механізмів партнерства, зокрема це стосується ви-

Таблиця 2

Комплекс завдань щодо проблем розвитку міських агломерацій

Вид проблем	Завдання, що потрібно виконати для подолання	Результат
Організаційні	Виявити особливості міських агломерацій; проаналізувати процес управління їхнім розвитком й оцінити умови та чинники його здійснення; обґрунтувати принципи й пріоритети управління розвитком міських агломерацій	Загальні методичні положення щодо управління розвитком міських агломерацій, що передбачають обґрунтування стратегічних пріоритетів та оцінку наявного потенціалу їх реалізації, визначення шляхів залучення додаткових ресурсів, поліпшення підприємницького та інвестиційного клімату, сприяння зайнятості населення, формування умов подальшого економічного зростання
Правові	Визначити правовий статус міської агломерації, оцінити стан правового регулювання її функціонування й розвитку. Розробити пропозиції з визначенням правових форм спільної діяльності органів місцевого самоврядування на території міської агломерації	Удосконалене правове забезпечення управління розвитком міської агломерації з метою сумісної реалізації функцій місцевого самоврядування, яке сприятиме результативності реалізації організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування
Економічні	Проаналізувати склад, структуру, особливості ресурсів розвитку міських агломерацій, оцінити можливості адаптації досвіду використання технології бюджетування для управління ними; сформувати модель раціонального управління ресурсами розвитку міських агломерацій	Модель раціонального управління ресурсами розвитку міської агломерації, що дає змогу ухвалювати рішення, спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів за рахунок упровадження інновацій, залучення інвестицій, реструктуризації та диверсифікації, підтримки МСБ, забезпечення соціального й екологічного захисту
Екологічні	Забезпечити екологічність виробництва	Нормування допустимої дії впливу на навколишнє середовище
	Удосконалити екологію людини	Створення екологічно безпечного і комфортного середовища проживання людини, місць її роботи і відпочинку
	Створити екологічно ефективний, збалансований сектор економіки	Розвиток ринкових механізмів охорони і відтворення довкілля, впровадження екологічно чистих технологій, застосування сучасних міжнародних екологічних стандартів
	Знизити рівень екологічного впливу на навколишнє середовище	До 2030 р. забезпечити зниження рівня екологічної дії на довкілля у 2–2,5 рази, що дасть змогу вийти на сучасні показники збереження і відтворення природи розвинутих європейських країн
	Сприяти формуванню моделей сталого виробництва та споживання	Забезпечення співмірності соціально-економічного розвитку потенційним можливостям екосистем, припинення впливу економічного зростання на погіршення стану довкілля, поліпшення ефективності використання ресурсів шляхом просування екологічно ефективних інновацій

Джерело: розроблено авторами на основі доповнення [9]

значення конкретних форм здійснення партнерства, правил об'єднання ресурсів, порядку прийняття рішень, створення та функціонування координаційних органів.

Узагальнюючи розглянуті складники управління розвитком міських агломерацій, доцільно сформулювати комплекс завдань, спрямованих на подолання організаційних, економічних, екологічних та правових проблем і на запобігання їм (табл. 2).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В Україні міські агломерації в промисловості створювалися біля джерел сировинних ресурсів та як база індустрії СРСР. Колапс Радянського Союзу спричинив проблеми розвитку міських агломерацій із надлишковими потужностями та застарілими технологіями і відсутністю повноцінних ринків збуту продукції.

Розвиток агломерацій розглядається як важливий чинник комплексного розвитку території, від якого виграватимуть і місто (винесення частини підприємств за межі міста, створення об'єктів екологічної інфраструктури, розвиток рекреаційних територій тощо), і периферія (більш високий рівень інженерно-технічного, соціально-культурного обслуговування та якості життя).

Реформування системи місцевого самоврядування та розвиток ринкових відносин потребують нових підходів до управління розвитком міських агломерацій, які були б орієнтовані на поточні та майбутні потреби населення, довкілля, бізнесу. Формування нових організаційних, економічних і правових підходів сприятиме виявленню та подоланню проблем управління розвитком міських агломерацій, пов'язаних із необхідністю згладжування диспропорцій у розвитку території, подоланням обмеженості територіальних

ресурсів, поліпшенням якості навколишнього середовища, реалізацією інфраструктурних проектів та забезпеченням зайнятості населення.

Забезпечення високих світових стандартів міських агломерацій повинно бути закріплене в законодавстві, оскільки його відсутність призводить до проблеми планування та забудови їхніх територій. Актуальним стає питання делімітації міських агломерацій та надання їм відповідного місця у правовому полі держави.

Великого значення набуває встановлення меж агломерацій відповідно до меж адміністративно-територіальних структур держави. Розроблення механізмів координації дій влади різних міст, які входять до структури міських агломерацій, а також удосконалення методик планування та забудови територій міських агломерацій сприятимуть їх управлінню розвитком.

В Україні запроваджується реформа, спрямована на децентралізацію владних повноважень, що викличе зміну адміністративно-територіального устрою держави і сприятиме місцевій владі брати активну участь у прийнятті рішень на регіональному рівні. Стратегії забезпечення сталого розвитку агломерацій сприятимуть раціональному використанню та відтворенню соціально-еколого-економічних ресурсів, забезпеченню природно-техногенної й екологічної безпеки, підвищенню рівня логістизації розвитку агломерацій. Система інституціональної інфраструктури міських агломерацій відсутня, що є однією з причин, що стримують їх розвиток. Розвиток інституціонального забезпечення міських агломерацій має здійснюватися за трьома основними напрямками: розвиток законодавства; розвиток інституціонального середовища для розроблення і реалізації розвитку міських агломерацій; розвиток управління й організації міських агломерацій, механізму управління формуванням та реалізації. Регіоналістика у спробах визначити рушійні сили процесів регіонального розвитку і модернізації міських агломерацій ґрунтується на ідеях еволюційної економіки та досягненнях Четвертої промислової революції. Це повинно бути покладено в основу подальших наукових пошуків у напрямі формування національної регіональної політики, зокрема економічної, екологічної та соціальної політики щодо регіональних агломерацій.

Бібліографічний список:

1. Богачов С. Управління розвитком міських агломерацій в Україні: економіко-правові проблеми. *Схід*. 2015. № 5. С. 14–17.
2. Верланов Ю.Ю., Верланов О.Ю. Агломерації в Україні та економічне зростання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Економіка»*. 2010. Т. 133. Вип. 20. С. 116–124.
3. Гудзь П.В. Розвиток міських агломерацій: зарубіжний досвід для України. *Управління розвитком великих міст та агломерацій: економіка-правовий аспект* : матеріали Міжнародної науково-практичного семінару, м. Київ, 21 жовтня 2016 р. Київ, 2016. 126 с.
4. Дронова О.Л., Лис Я.С. Управління міськими агломераціями: європейський досвід для реформ в Україні. *Український географічний журнал*. 2016. № 1. С. 47–53.
5. Ізаров О.М., Ізарова І.О. Міські агломерації: пропозиції законодавчої ініціативи. *Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури*. 2017. Вип. 66. С. 8–14.
6. Міські агломерації України. URL: <http://nature-evaluation.com.ua/?q=node/2> (дата звернення: 11.04.2019).
7. Осипов В.М., Кукош М.С. Конкуренентоспроможність міських агломерацій: світові тренди та перспективи формування в Україні. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 57. С. 283–296.
8. Про міські агломерації : проект закону України від 17 липня 2017 р. № 6743. *Головний правовий портал України*. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH57B00A.html (дата звернення: 25.06.2019).
9. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів. Київ, 2012. 183 с. URL: http://2.auc.org.ua/sites/all/sites/default/files/files/Subregional_Structures_Development_2012.pdf (дата звернення: 25.06.2019).

References:

1. Bohachov, S. (2015). Upravlinnia rozvytkom miskykh ahlomeratsii v Ukraini: ekonomiko-pravovi problemy [Management of the development of urban agglomerations in Ukraine: economic and legal problems]. *Skhid*, 5, 14–17. (in Ukrainian)
2. Verlanov, Yu.Yu. & Verlanov, O.Yu. (2010). Ahlomeratsii v Ukraini ta ekonomichne zrostantia [Agglomerations in Ukraine and economic growth]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Serii : *Ekonomika*, 133, 116–124. (in Ukrainian)
3. Hudz, P.V. (2016). Rozvytok miskykh ahlomeratsii: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy [Development of urban agglomerations: foreign experience for Ukraine]. Management of the development of large cities and agglomerations: the economic-legal aspect : *Mizhnarodnyi naukovo-praktychny seminar* (21 zhovtnia 2016 roku) (pp. 126 c). K. : IEPD NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Dronova, O.L. & Lys, Ya.S. (2016). Upravlinnia miskyky ahlomeratsiiamy: yevropeyskyi dosvid dlia reform v Ukraini [Management of Urban Agglomerations: A European Experience for Reforms in Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 1, 47–53. (in Ukrainian)
5. Izarov, O.M. & Izarova, I.O. (2017). Miski ahlomeratsii: propozytsii zakonodavchoi initsiatyvy [Urban agglomeration: legislative initiatives]. *Visnyk Odeskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury*, 66, 8–14. (in Ukrainian)
6. Urban agglomerations of Ukraine. Retrieved from: <http://nature-evaluation.com.ua/?q=node/2>
7. Osypov, V.M. & Kukosh, M.S. (2014). Konkurentospromozhnist miskykh ahlomeratsii: svitovi trendy ta perspektyvy formuvannia v Ukraini [Competitiveness of urban agglomerations: world trends and prospects of formation in Ukraine]. *Ekonomichni innovatsii*, 57, 283–296. (in Ukrainian)
8. Proekt Zakonu Ukrainy № 6743 vid 17.07.2017 «Pro miski ahlomeratsii». Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH57B00A.html (in Ukrainian)
9. United States Agency for International Development (2012). *Terytorialnyi rozvytok v Ukraini: rozvytok ahlomeratsii ta subrehioniv* [Territorial development in Ukraine: development of agglomerations and subregions]. Kyiv. Retrieved from: http://2.auc.org.ua/sites/all/sites/default/files/files/Subregional_Structures_Development_2012.pdf (in Ukrainian)